

EKOELEŞTİRİ KURAMI BAĞLAMINDA MIYAZAKI'NİN RÜZGÂRLI VADI ANIMASYON FİLMİ*

MIYAZAKI'S NAUSICAA OF THE VALLEY OF THE WIND ANIMATED FILM IN THE CONTEXT OF ECOCRITICAL THEORY

Bahar YILDIRIM SAĞLAM¹

ORCID: B.Y.S. 0000-0002-3179-9498

Corresponding author/Sorumlu yazar:

¹Bahar Yıldırım Sağlam

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye

E-mail/E-posta: bhr_yldrm@hotmail.com

Received/Geliş tarihi: 19.07.2024

Benzerlik Oranı/Similarity Ratio: %10

Revision Requested/Revizyon talebi:

09.08.2024

Last revision received/Son revizyon teslimi:

24.08.2024

Accepted/Kabul tarihi: 18.09.2024

Etik Kurul İzni/ Ethics Committee Permission:

There is no element in the study that requires ethics committee approval. / Çalışmada etik kurul onayı gerektiren bir unsur bulunmamaktadır.

Citation/Atf: Yıldırım Sağlam, B. (2024).

Ekoeleştiri Kuramı Bağlamında Miyazaki'nin Rüzgârlı Vadi Animasyon Filmi. The Turkish Online Journal of Design Art and Communication, 14 (4), 1048-1059.

<https://doi.org/10.7456/tojdac.1519116>

*Bu makale 6. SineFilozofi Dergisi Uluslararası Sinema ve Felsefe Sempozyumu'nda sunulan bildiriden üretilmiştir.

Öz

Ekoloji çalışmaları 19. yüzyılda sanayileşmenin yarattığı çevre kirliliğine karşı ortaya çıkar ve 20. yüzyılda yaygınlık kazanır. “Ekoloji” kelimesini, köken olarak *oikos* ve *logos* sözcüklerinden türeten Alman zoolog Ernst Haeckel, terimi ilk defa 1866 yılında kullanır. Rachel Carson'un 1962 yılında yayınladığı, pestisitlerin doğaya ve canlı yaşamına zarar verdiğini vurguladığı eseri *Sessiz Bahar* ile modern çevreciliğin başladığı kabul edilir. Ekoeleştiri; çevre, insan, doğa, hayvan arasındaki ilişkileri inceler. Bozulan ekolojik dengeleri ve bu durumun sebeplerini, sonuçlarını tartışır. Hayao Miyazaki'nin *Rüzgârlı Vadi* (1984) animasyon filmi de insan ve doğa arasındaki ilişkiyi sorgular. İnsanın doğaya hükmetme arzusunu ve bu arzuyla doğaya verdiği zararı perdeye aktarır. Miyazaki, *Rüzgârlı Vadi* filmi ile insanoğlunun zehirli bir ormana çevirdiği dünyaya sorular sorar. Doğa ile insan arasındaki uyum ve dengenin nasıl kurulacağına işaret eder. Makalede öncelikle, ekoeleştiri kuramı üzerinde durulacaktır. Daha sonra ise, film ile ekoeleştiri kuramı arasındaki ilişki; ekolojik yıkım, denge ve uyum, yitik cennet alt başlıkları altında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ekoeleştiri, Ekoloji, Rüzgârlı Vadi, Animasyon, Çevre.

Abstract

Ecological studies emerged in the 19th century against environmental pollution caused by industrialization and became widespread in the 20th century. German zoologist Ernst Haeckel, who derived the word “ecology” from the words *oikos* and *logos*, used the term for the first time in 1866. It is accepted that modern environmentalism began with Rachel Carson's work, *Silent Spring*, published in 1962, in which she emphasized that pesticides harm nature and living things. Ecocriticism, examines the relationships between environment, humans, nature and animals. Discusses the disrupted ecological balances and their consequences. Hayao Miyazaki's animated film *Nausicaa of the Valley of the Wind* (1984) also questions the relationship between humans and nature. It conveys human's desire to dominate nature and the damage he causes to nature with this desire. With his movie *Nausicaa of the Valley of the Wind*, Miyazaki asks questions to the world that humanity has turned into a poisonous forest. It indicates how to establish harmony and balance between nature and humans. The article will primarily focus on ecocriticism theory. Then the relationship between the film and ecocriticism theory; it will be discussed under the subheading of ecological destruction, balance and harmony and lost paradise.

Keywords: Ecocriticism, Ecology, *Nausicaa of the Valley of the Wind*, Animation, Environment.

GİRİŞ

Yeryüzünün en eski destanı, doğa ile insan arasındaki iktidar, güç savaşını dile getirir. Destan kahramanı Gılgamış, ün kazanmak için katran ormanındaki ağaçları devirerek ormanın bekçisi Humbaba'yı öldürme arzusu duyar ve bunun için Enkidu'yla bir yolculuğa çıkar (Şekil 1). Yeryüzünün yazılı ilk hikâyesi, insanın gücünü gösterme ve gücünün ihtişamıyla ad kazanma arzusundan doğar. Gılgamış, kendi hikâyesini yazarken ölümsüzlüğün, bilgeliğin simgesi olan katran ağaçlarını yok eder:

Ben, ejder yapılı Humbaba'ya gitmek istiyorum. O, söylenen şeyi ben Gilgamesh görmek istiyorum. Onun adı memleketlere yayılmıştır. Katran ormanına evmek istiyorum. Uruk çocuğunun ne kadar kuvvetli olduğunu memlekete tanıtayım. Katranları devirmek için elimi bulaştırayım. Kendim için ebedileşecek bir isim yapayım! (Ramazanoğlu, 2001, s. 35-36).

Gılgamış, katran ağaçlarını devirdikten sonra yine gücünü ispatlamak arzusuyla Gökyüzü Boğası'nı öldürür (Şekil 2). MÖ. 2000 yılından beri, insan benzer bir hikâyeyi yeniden yazıyor: Tarımsal üretimi arttırmak amacıyla kimyasal ilaçların kullanılması, site yapmak için orman alanlarının yok edilmesi, maden çıkarma arzusuyla doğanın tahribi, nükleer santral kurma hedefiyle radyasyona maruz kalan bir dünyanın inşa edilmesi... Belli bir sınıfın, iktidarın; gücünü garanti altına almak ve pekiştirmek arzusuyla ormanı, suyu, toprağı ve yeryüzündeki tüm canlıları harcanabilir görmesinin hikâyesi bu.

Şekil 1. Gılgamış'ın, katran ormanının bekçisi Humbaba ile savaşı (Alamy.it, 2024).

Şekil 2. Gılgamış'ın, Gökyüzü Boğası'nı öldürmesi (Wikipedia.org, 2024).

Ekoeleştiri kuramı bu hikâyeye karşı bir anlatı geliştirmek amacıyla ortaya çıkar ve merkezinde insanın olduğu sisteme, yapıya sorular sorar. Doğaya zarar vermeden nasıl üretim yapılabilir? İnsan ve doğa ilişkisinin sınırı ne? Doğaya ne yaptık, ne oluyor? Merkezinde insanın olmadığı bir sistem yaratmak mümkün mü? İklim krizi ve çevre felaketleri neden var?

Hayao Miyazaki'nin *Rüzgârlı Vadi* animasyon filmi de bize tam da bu soruları sorar ve insanoğlunun kendi eliyle çorak ve zehirli bir ülkeye dönüştürdüğü dünyanın hikâyesini anlatır. Makalede ilk olarak

ekoeleştiri kuramı incelenecektir. Ardından, film ile ekoeleştiri kuramı arasındaki ilişki; ekolojik yıkım, denge ve uyum, yitik cennet alt başlıkları altında değerlendirilecektir.

EKOELEŞTİRİ KURAMI

Greg Garrard *Ekoeleştiri* adlı kitabında, modern çevreciliğin Rachel Carson'un 1962 yılında yayınladığı *Sessiz Bahar* adlı kitabıyla başladığını dile getirir. Eserin "Yarının Masalı" başlıklı bölümünde, kasaba halkı bir sabah uyanır ve artık kuş sesleri yoktur. Böcekleri yok etmek amacıyla tarımda kullanılan kimyasal ilaçlar; ürünleri, toprağı, suyu ve kuşları öldürür. Carson, bu durumu bir şiirden alıntılıdığı dizelerle dile getirir: "Göldeki sazlar soldu/ kuşlar ötmüyor" (Akt. Garrard, 2020, s. 14). Kontrolsüz olarak kullanılan "pestisit" adındaki madde; hayvanlara, tarım işçilerine, hamile kadınlara zarar verir. Sınıfsal olarak öteki olan; kaynakları elinde tutan küçük bir elit grubun, doğaya yaptığı tahribata maruz kalır. Garrard çalışmasında Carson'un şu sözlerle bölümü sonlandırdığını söyler: "Bu felaket kurbanı dünyada hayatın yeniden doğuşunu susturan ne bir büyü ne de düşman saldırıydı. İnsanlar bunu kendileri yapmıştı" (Akt. Garrard, 2020, s. 14). Bu eser, çevre tartışmaları konusunda kırılma noktası olur.

Andrew Vincent *Modern Politik İdeolojiler* adlı kitabında "ekoloji" terimini ilk defa Alman zoolog Ernst Haeckel'in 1866 yılında kullandığını ve ekolojinin, organizma ile çevre arasındaki ilişkiyi incelediğini söyler (Vincent, 2006, s. 332). "Çevrebilimi" olarak da kullanılan "ekoloji" kelimesi köken olarak *oikos* ve *logos* sözcüklerinden türetilir. Yunanca *oikos* kelimesi; habitat, ev, yaşam alanı *logos* ise bilgi, bilim anlamına gelir (Heywood, 2013, s. 259). Ekoeleştiri "ecocriticism" terimini ise ilk defa William Rueckert 1978 yılında "Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism" adlı makalesinde kullanır ve kurama adını verir (Özdağ, 2017, s. 32). Garrard, ekoeleştirin insan ve doğa ilişkisine odaklandığını belirtir: "insanla insandıışı arasındaki ilişkinin, insanlığın kültürel tarihi boyunca incelenmesi ve bizzat 'insan' kavramının eleştirel bir incelemesidir" (Garrard, 2020, s. 17). Ekoloji kuramı, insanın merkezde olduğu bir dünyanın endişe ve tehlike yarattığını öne sürer. İnsanın konumunu ve doğa ile ilişkisinin nasıl olması gerektiğini inceler.

Ekoeleştiri, 19. yüzyılda giderek artan sanayileşmeye karşı ortaya çıkar. Şehirdeki sanayileşme, kırsal hayat nostaljisini doğurur ve doğaya dönüş hareketine neden olur. Ekolojistler, insan merkezli ideolojileri eleştirir ve bu bakış açısının insan ve çevre arasındaki ilişkiye zarar verdiğini düşünür (Heywood, 2013, s. 259). Fethederek, savaşarak, teknolojik araçlar kullanarak insan, doğa üzerinde hâkimiyet kurmaya çabalar. Ekoeleştiri ise insan ile doğa arasında sürdürülebilir bir denge kurmaya, doğal kaynakları daha verimli kullanmaya çalışır, insanın üstün görüldüğü anlayışı yıkar:oo

Ekolojik düşünce yeni bir siyaset tarzını temsil eder; 'insanlık' veya insan ihtiyacından yola çıkmaz, doğayı insan türü de dâhil yaşayan türler ve doğal çevre arasındaki değerli ama kırılğan ilişkilerden oluşan bir ağ olarak görür. İnsanoğlu artık merkezi bir konumda değil, doğanın ayrılmaz bir parçası olarak görülür (Heywood, 2013, s. 261).

Nüfus artışı, enerji kaynaklarının tüketilmesi, havayı temizleyen yağmur ormanlarının tahribi, tarımda kullanılan kimyasallar, biyo-çeşitliliğin azalması gibi problemler ekolojik çalışmaları harekete geçirir (Özdağ, 2017, s. 19). Ekolojiyi sığ ekoloji ve derin ekoloji olmak üzere iki başlığa ayıran Arne Naess, derin ekolojiyi benimser. Sığ ekoloji, doğanın insanoğlunun geleceği için muhafaza edilmesi gerektiğini ileri sürerken derin ekoloji, sığ ekolojiyi insan merkezli olarak değerlendirir. Derin ekolojiye göre doğa, kendisini çevresinden üstün gören insan tarafından sömürülür ve ötekileştirilir (Heywood, 2013, s. 263). Derin ekoloji, doğanın korunması için insan nüfusunun azaltılması gerektiğini düşünür. Hızlı nüfus artışı, ekonomik büyüme, evsel atıklar, insanların beslenme ihtiyacını karşılamak için yapılan hayvancılık doğaya zarar verir (Garrard, 2020, s. 42). Derin ekolojistler doğa ve insan arasındaki ayrımı kaldırarak çözüm üretmeye çalışır (Plumwood, 2017, s. 240).

Cheryll Glotfelty, ekoeleştirin edebiyat ve çevre arasındaki ilişkiyi incelediğini dile getirir. Bir şiirde, oyunda, romanda doğanın nasıl ele alındığını araştırır. Ekolojistlerin edebi esere hangi soruları sormaları gerektiğini anlatır. Edebi eserlerdeki değerler ile doğanın uyumunun sorgulanmasına dikkat çeker (Glotfelty, 1996, s. xviii). Ekoeleştiri, edebiyat ve çevre arasındaki ilişkileri incelerken edebiyat ile çevre

bilincinin oluşturulmasını hedefler. Edebi metinlerdeki çevre sorunlarını, insan-doğa arasındaki bağı ele alır (Opperman, 2012, s. 9). Ayrıca ekoeleştirici ayrıcalıklı bir grup tarafından görmezden gelinen, ilgi gösterilmeyen Kızılderili ve Afrika kökenli Amerikan yazarların eserlerine dikkat çeker. Doğa ve insan ilişkisini incelerken sömürgecilik, sınıf ayrımı, ötekileştirme, iktidar, güç gibi kavramları da tartışır. Doğanın, hayvanların, kadınların, azınlıkların, yerli halkın; güç ve iktidar sahibi elit bir grup tarafından baskı altına alındığını vurgular:

1960'lardan beri yazın eleştiricileri geleneksel yaklaşımları bir kenara bırakarak susturulmuş kesimlerin sesini duyurmaya çalışıyor. Kadınlar, azınlıklar ve sesleri bastırılmış diğer kesimler eleştiricinin odağına yerleşiyor. İşte çevreci eleştiri de 1980'lerden bu yana, benzer bir misyonla, ancak bu defa susturulmuş doğanın sesini duyurmaya çalışıyor (Özdağ, 2017, s. 30).

Beyaz, Avrupalı erkek diğer her şeyi ötekileştirir. Ekoeleştirici; sınıfsal olarak öteki konumunda olanların, ırk olarak öteki görülenlerin, kadınların ve hayvanların sömürülmesine karşı çıkar. Aktivist bir şekilde bireysel eylemlerin devlet politikası haline gelmesi gerektiğini savunur. Doğaya yapılan müdahalelere dikkat çekerek doğanın yasalarla koruma altına alınmasında rol oynar. İnsanın doğadan uzaklaşmasının sonuçlarını araştırır. Doğayı öteki olarak gören insan, kendi yarattığı ötekiden korkmaya başlar.

Ekoeleştirici, doğanın bir parçası olan insanın doğa ile bağının kopmaya başlamasıyla doğa fobisinin oluştuğunu, insanın kendi evinden korktuğunu dile getirir. Polen alerjisi, arı alerjisi, hayvan korkusu gibi problemlerin ortaya çıktığını vurgular. Doğa, tekinsiz bir alan olarak görülür: “*Gilgamiş Destanı*, yaban hayatı bir tehdit olarak betimler” (Garrad, s. 93). *Gilgamiş*, insanın medeniyet ile tanıştığında doğa ile ilişkisinin koptuğunu anlatır. Destanda doğanın içinde hayvanlarla birlikte yaşayan Enkidu, Tapınak Fahişesi ile birlikte olur ve hayvanlar ondan uzaklaşır. Enkidu, Tapınak Fahişesi'nden kültürü, yemek yemeği, giyinmeyi, içki içmeyi öğrenir (Sağlam, 2022, s. 166). Tapınak Fahişesiyle birlikte ilkel hayatını, vahşi doğayı terk ederek şehre gider, medeniyete adım atar. Enkidu'nun medenileştirilmesi, insanlaşması doğanın ıslah edilmesi anlamını da taşır: “*Engidu'yu gören ceylanlar mertleyip kaçtılar. Artık kırın hayvanları onun yanından uzaklaştılar. Hayvanları ondan uzaklaştığı sırada Engidu vücudu bağlanmış gibi ürperdi. Dizleri tutmadı. Engidu zayıf düştü. Yürüyüşü eskisi gibi değildi*” (Ramazanoğlu, 2001, s. 25).

Doğanın ehlileştirilip insanın faydası için kullanılmasında Endüstri Devrimi dönüm noktasıdır. Tarım, doğaya insan müdahalesi anlamına gelir, tarımda kullanılan zirai ilaçlar ve makinelerle doğanın dengesi bozulur. Tarım ile oyulan toprak madencilik faaliyetleriyle sömürülür hâle gelir. Taşımacılığı kolaylaştırmak amacıyla kanallar açılır. Baraj yapımı için nehirlerin yönü değiştirilir. Endüstri devrimiyle köyden kente göç başlar. Doğadan, toprağından kopan çiftçi şehirlerdeki fabrikalarda işçi olarak çalışır. Şehirlerde orantısız bir büyüme görülür.

Öteki olarak görülen doğa tahrip edilir. Ekoeleştirici doğayı öteki olarak görmeye karşı çıkar. Erkek-kadın, efendi-köle, ilkel-medeni, eril-dişil, beyaz-siyah, insan-doğa, akıl-duygu ikiliklerinin inşa ettiği hiyerarşiyi yıkmaya çalışır. Erkeğin akıllı kadının ve doğanın ise değişkenliği, güvenilmezliği simgelediği düşünce biçimini sarsar: “*Akıl ile doğa arasındaki derin fay hattı Batı kültürünün kilit kavramlarının içinden geçer. Karşıtlık kümesinde 'üstün' tarafta olanların nerdeyse tümü akıl biçimleri olarak, aşağı tarafta olanlar ise doğa biçimleri olarak gösterilebilir*” (Plumwood, 2017, s. 67).

Kadın, işçi, köle, siyahî, hayvan, doğa akıldan yoksun kabul edilerek dışlanır. Akılla övünen erkek, kendisini yaratılışın efendisi olarak görür ve kendi dışındaki her şeyi sömürür (Donovan, 2014, s. 25). Batı kültüründe Avrupalı, beyaz erkek eril gücü yansıtır. Doğanın ona hizmet için yaratıldığını düşünür. Et yeme alışkanlıkları, avlanma faaliyetleri de eril güce, efendiye işaret eder. Sınıfsal olarak öteki olan ete ulaşamazken zengin, Avrupalı erkek et sofralarında gücünü ve iktidarını pekiştirir.

Adams, *Etin Cinsel Politikası* adlı kitabında et yemenin iktidarı simgelediğini, erkek kimliğini inşa ettiğini ve sınıfsal ayrımı gösterdiğini dile getirir. Ataerkil gücün karşısında kadınların ve hayvanların ezildiğini belirtir (Adams, 2013, s. 76). Ekoeleştirici, beslenme sektörü için yetiştirilen hayvanların iklim krizine yol açtığına dikkat çeker. Balık çiftlikleri, büyükbaş hayvan çiftlikleri ile doğanın dengesinin

bozulduğunu bu çiftliklerde açığa çıkan gaz sonucunda ormanlık alanların ve su kaynaklarının tükendiğini dile getirir: “*Su kirliliğinin yüzde ellisinden fazlası çiftlik hayvanı sanayisinin (gübre, aşınmış toprak, sentetik böcek ilaçları ve gübreler de dâhil olmak üzere) atıklarına bağlıdır*” (Adams, 2021, s. 179). Ekolojistler, türlerin yaşam hakkına saygı duyulması gerektiğini savunur.

Aktivist bir kuram olan ekoeleştiri yasaların değişmesini, tarım, sanayi ve ekonomi politikalarında yeni düzenlemelerin yapılmasını önerir. Yaşamı tehdit eden endüstriyel, teknolojik, ekonomik faaliyetleri engellemeye çalışır. Peki, insan doğa için bir tehdit midir? İnsan ve doğa ilişkisini ortadan kaldırmak mümkün mü? Doğal kaynaklar niçin tükeniyor?

RÜZGÂRLI VADİ: EKOLOJİK YIKIM

Miyazaki'nin yönetmenliğini yaptığı 1984 yapımı *Rüzgârlı Vadi* animasyon filmi de insanın merkezde olduğu dünyaya sorular sorar. Film; maskesiz gezmenin mümkün olmadığı, zehirli bir ormanın kenarında yaşayan, canlılığın devam ettiği sayılı ülkelerden olan Rüzgârlı Vadi'nin maruz kaldığı bir işgal sonucunda Zehirli Orman'ın etkilerine açık hâle gelmesinin hikâyesini anlatır (Şekil 3).

Zehirli Diyar, tıpkı bir salgın gibi bütün dünyaya yayılarak yerleşim yerlerini yutar; köyleri, kasabaları yok eder. Rüzgârlı Vadi'yi koruyan sahip olduğu okyanus rüzgârlarıdır. Rüzgârlar, ormanın zehrinin vadiye ulaşmasını engeller. Yemyeşil vadinin suları tertemiz ve oksijeni boldur. Rüzgârlı Vadi, cehennem sınırındaki bir cennet gibidir. Uzun bir yolculuktan dönen Kılıç Ustası Lord Yupa, gördüklerini anlatırken birçok ülkenin açlık, sefalet ve korku içinde olduğunu Zehirli Diyar'ın zehrinin köylere, kasabalara giderek daha hızlı bir şekilde yayıldığını söyler. Miyazaki, *Rüzgârlı Vadi*'de yok oluşun eşiğindeki bir dünyayı anlatır. Zehirli gazların etkisiyle tek bir tohumun yeşermediği, insan ırkının tehlike altında olduğu, canlılığın sona erdiği bir evreni beyaz perdeye aktarır.

Miyazaki'nin filminde yemyeşil, pembe tohumlarla dolu, tılsımlı bir ormanın üzerine örümcek ağları atılmış gibidir. Filmde büyülü bir dünya ile distopik bir dünya yan yana gelir. Rengârenk ağaçların, bitkilerin, suların etrafını zehir, asit ve sarmaşıklar sarar. Miyazaki'nin çizdiği bu ikili dünya, insanoğlunun yeryüzünün güzelliğini kendi eliyle nasıl bozduğunu dile getirir.

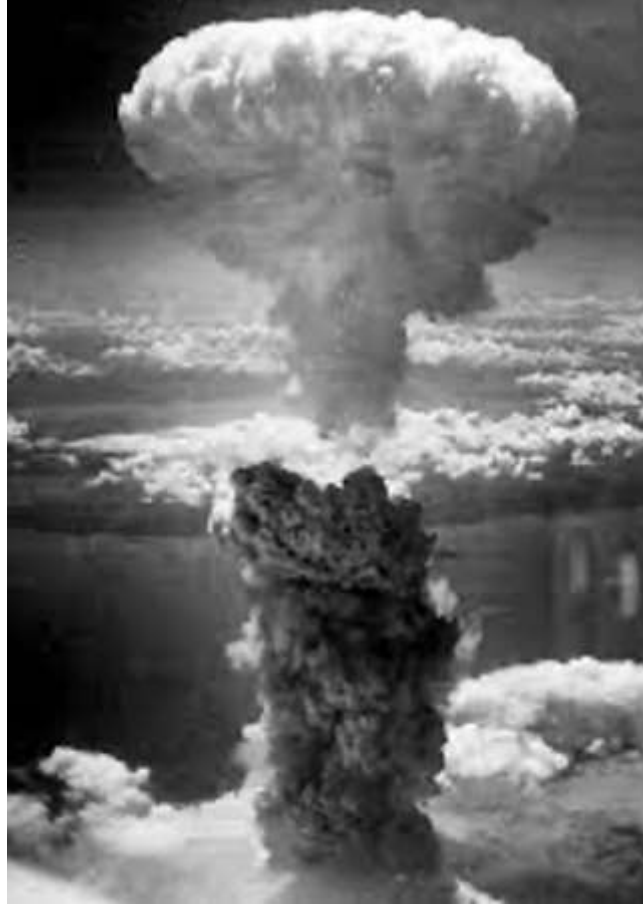
Şekil 3. *Rüzgârlı Vadi* filminde Zehirli Orman (Ghibli.fandom, 2024).

Rüzgârlı Vadi filmi, Endüstri Devrimi'nden bin yıl sonra uygarlığın çöktüğü ve zehirli gazlar yayan bir bataklık dünyayı sarıp insan ırkını yeryüzünden silme tehlikesiyle yüz yüze getirdiği bir çağın hikâyesini anlatır. Başka bir deyişle Endüstri Devrimi ve uygarlık masalının, teknoloji ve bilimin

yeryüzünde yarattığı tahribatın hikâyesini dile getirir. Nükleer silahların, atom bombasının, radyasyonun, zehirli gazların; iktidarı elinde tutan güçlerin eliyle dünyaya salınmamasının sonuçlarını gösterir.

Ekoeleştirici kuramı da insan ve doğa arasındaki denkleme çözüm üretmeye çalışır. İnsanın merkezden alınmasıyla canlılığın devamlılığının sağlanıp sağlanamayacağını sorgular. Merkezinde hiçbir gücün olmadığı bir dünyanın mümkün olup olmadığını araştırır. İnsanın doğa üzerinde hâkimiyet kurma arzusuna, doğanın sahibi olduğu düşüncesine karşı çıkar. 20. yüzyılda yaşanan teknolojik gelişmeler biyo-çeşitliliği ve insan ırkını tehdit eder, çevre krizi tartışmaları ekolojik tartışmaları beraberinde getirir. Anna Lowenhaupt Tsing *Dünyanın Sonundaki Mantar* adlı kitabında insanın yeryüzünde yarattığı tahribatın biyolojik yaşamı, canlılığı yıkıma sürüklediğini dile getirir:

Atomun yapısının kavranması, insanlığın doğayı tahakküm altına alma hayallerinin en yüksek noktasıydı. Aynı zamanda, bu hayallerin yıkılmasının da başlangıcıydı. Hiroşima'ya atılan bomba her şeyi değiştirdi. Birdenbire insanların gezegenin yaşanabilirliğini yok edebileceğini fark ettik. Çevre kirliliği, kitlesel yok oluşlar ve iklim değişikliği bu farkındalığı daha da artırdı (Tsing, 2023, s. 19).

Şekil 4. 1945 yılında Japonya'nın Nagasaki kentine atılan atom bombasının görüntüleri (Bbc.com, 2024).

İnsan müdahalesi doğadaki uyumu, canlılığı bozar. Filmde de yok oluşun eşiğindeki bir dünyada huzur ve güvenlik içinde yaşayan Rüzgârlı Vadi'nin düzeni, bir akşam vadiye Tolmikya Krallığı'na ait bir kargo uçağının düşmesiyle bozulur. Uçak, Rüzgârlı Vadi'ye düşmeden önce Zehirli Diyar'dan geçer. Zehirli Diyar'a ait bir böceği ve ormanın zehirli tohumlarını üzerinde getirir. Vadi halkı, uçakla birlikte gelen tohumları toplamaya çalışırken askerlerden biri de Zehirli Diyar'a ait böceği tek atışla vurmaya önerir. Vadi'nin Prensesi Nauska, askere engel olur, böcekle konuşur ve ona Zehirli Orman'a geri dönmesini söyler. Gizemli bir gücü olan Prenses, böceğin evine doğru uçuşuna yardım eder. Nauska,

böcek yavrusunun halk tarafından öldürülmesiyle diğer böceklerin öfkeyle Rüzgârlı Vadi'ye geleceklerini öngörür. Prens, böcekler ve insanlar arasındaki dengeyi kurmaya çalışır.

Ancak Tolmikya Krallığı'na ait kargo uçağının Rüzgârlı Vadi'ye düşmesinin ardından krallığın askerleri vadiyi işgal eder ve vadideki düzen tersine döner. Tolmikya Prensesi, Zehirli Orman'a ve böceklerle savaş ilan eder. *Sessiz Bahar*'da kuşların artık ötmemesi gibi Rüzgârlı Vadi'de de bir gün rüzgâr durur. Rüzgârın durması yaşamın da sona ermesi anlamına gelir. İnsanoğlu kendi eliyle kendi türünü tehlikeye atar. Ekoeleşitimi kuramı, insanın doymak bilmez iştahının yol açtığı felaketleri tartışır. Atom bombasının, portakal gazının, nükleer silahların yarattığı yıkımı; radyasyonu, mutasyonu araştırır. Suların ve toprağın kirlenmesiyle, kalıtsal hastalıkların ortaya çıkmasıyla sonuçlanan teknolojik, bilimsel devrimleri eleştirir ve savaş karşıtı bir politika üretir.

RÜZGÂRLI VADİ: DENGE VE UYUM

Filmde, Prenses Nauska da savaş karşıtıdır; insanlar, hayvanlar ve doğa arasında düzen kurmaya çalışır. Tolmikya Krallığı tarafından vadi işgal edildiğinde halkın ölmemesi için geri çekilir. Tolmikya ise güç arzusuyla insanlığın sınırlarını aşar ve uyuyan bir deviyi uyandırır. Lord Yupa seyahatleri sırasında korkunç bir haber duyar. Pecayt'ın altında yatan ve yedi ateş günü zamanından kalmış korkunç bir devin, yeryüzüne çıkarıldığını öğrenir. Tolmikya Krallığı bu deviyi, Pejaytlılardan çalar ve vadide böceklerle karşı silah olarak kullanmayı dener. Tolmikya Prensesi için dev, çok büyük bir yıkım gücü olan bir savaş aracı anlamını taşır: "*Elimde insanoğlunun bugüne kadar geliştirdiği en büyük silah mevcut, bu silah bir zamanlar insanoğlunu yeryüzünün tek hükümdarı kılmıştı.*" Edward W. Said "Yeats ve Sömürgeleşme" adlı yazısında Avrupa'nın yürüttüğü ekolojik emperyalizmden söz eder. Coğrafi keşiflerin ve sömürgecilik faaliyetlerinin sonucunda keşfedilen yerlerin denetim altına alınmasını bir coğrafi şiddet eylemi olarak nitelendirir ve sömürülen bölgede ekolojinin değiştiğini belirtir:

Bu süreç hiçbir zaman sona ermedi, çok sayıda bitki, hayvan, ürün, çiftçilik ve inşaat yöntemleri sömürgeyi işgal etti ve onu yavaş yavaş yeni bir yere dönüştürerek yeni hastalıklar, çevresel dengesizlikler ve seçme şansını çok az olan zararsız hale getirilmiş yerliler için travmatik yer değiştirmeler getirdi (Said, 1993, s. 74).

Miyazaki de *Rüzgârlı Vadi*'de işgal, keşif, sömürgeleştirme gibi faaliyetlerle denetim altına alınan bölgelerde yaratılan coğrafi şiddeti beyaz perdeye aktarır ve insan elinin müdahalesiyle bozulan ekolojik yapıyı gözler önüne serer. Filmde Tolmikya Prensesi, vadiye sınırdaki krallıkları birleştirip barışı sağlamak için geldiklerini belirtir ve vadi halkından kendilerine katılmalarını ister. Tolmikya Krallığı'nın kumandanı; fetih, iktidar ve güç arzusuyla Zehirli Diyar'ın tamamını ateşe vermeyi planlar. Rüzgârlı Vadi'nin kör, bilge kişisi Obaba, bunun imkânsız olduğunu dile getirir: "*Geçen bin yılın içinde insanoğlu Zehirli Diyar'ı sayısız kez yakıp kurutmaya çalıştı. Her seferinde gözleri öfkeyle kıpkırmızı olmuş om sürüleri oluk oluk saldırdılar. Şehirler yok oldu, krallıklar yıkıldı, binlerce insan öldü ama om, asla durdurulmadı.*"

Om, Zehirli Diyar'ın büyük, güçlü böcekleridir. Yağmacı ve açgözlü Tolmikyalılar, Zehirli Orman'ı ve om'ları yakarak iktidarlarını kuvvetlendirme arzusu duyar. Doğayı, canlıları ve insan ırkının geleceğini göz ardı eder. Vadideki düzeni ve vadi halkının barışçıl, huzurlu, doğayla uyumlu yaşamını bozmaya çalışır. Halka özgürlük, zenginlik, mutluluk vadederek elindeki silahları doğayı sömürmek için kullanır. Guillaume Pitron, *Dijital Cehennem* adlı kitabında iktidarın, sistemin, bilimin vadettiği masalı gerçekleştirmediğini dile getirir:

Teknolojiler insanlığa masalları andırır bir ilerleme vadediyor. Bu sayede insan ömrünü uzatabilecek, kozmosun kökenini araştırabilecek, eğitimi daha da yaygınlaştıracak ve ileride ortaya çıkabilecek yeni pandemileri modelleyebileceğiz. Hatta ekoloji alanında bile muhteşem girişimlerin önü açılabilir. Ne var ki yeni yüzyılın en büyük çatışmasında taraf olmadan önce saflığı bir kenara bırakmalı: Şimdiye kadar görebildiğimiz kadarıyla dijital teknolojiler çoklukla gezegenimize ve iklime yarayacak şekilde kullanılmadı (Pitron, 2023, s. 10).

Yirmi birinci yüzyılda teknolojinin sınırlarının ve doğaya verdiği zararın giderek genişlemesi endişe

yaratır. Luc Ferry *Transhümanist Devrim* adlı kitabında yapay zekânın, dijitalleşmenin, nanoteknolojinin ve biyoteknolojilerin, uzaktan yönetilen dronların, füzelerin, robotların insan yaşamı için ciddi bir tehdit oluşturduğunu dile getirir (Ferry, 2023, s. 152). Miyazaki de *Rüzgârlı Vadi*'de insanın elindeki araçları ölçsüz kullanmasının sonuçlarını gösterir. Zehrin, irinin, hastalığın ilacını üretmeye, ölçsüzlüğün zıddına ölçüyü yaratmaya çalışır.

Şekil 5. Prenses Nauska'nın Zehirli Orman'ın zehrine çare bulmak için çalıştığı gizli bahçe (Kayiprihtim.com, 2024).

Prenses Nauska iktidarın, gücün, teknolojik silahların tersine; zehrin panzehrini bulmak, doğanın sürdürülebilirliğini sağlamak, biyo-çeşitliliği korumak için çabalar. Zehirli Diyar'ın zehrine çözüm aramak için yer altında gizli bir bahçede çalışır (Şekil 5). Ormandan tohum toplayıp bahçesinde bu tohumları yetiştirir. Toprağın en dibinden su çekerek ve kuyunun en dibindeki toprağı kullanarak yani temiz su ve toprakla Zehirli Diyar'ın çiçeklerini, zehirsiz olarak yetiştirmeyi başarır. Nauska, insan eliyle kirletilmiş, hastalık ve ölüm yayan dünyayı iyileştirmeye uğraşır. Nauska'nın çözüm arayışı; doğa ile uyum içinde yaşamaya, doğayı canlandırmaya yöneliktir. Ekoeleştirici kuramı da insan ve doğa arasındaki uyumun gerekliliği üzerinde durur. İnsan-doğa ilişkisinde insanı denklemden çıkarmanın çözüm olmayacağı tezini savunur. Doğanın kendi dengesine bırakıldığında kendini yenileceğini dolayısıyla doğadaki ekolojik işleyişi fark etmenin önemini dile getirir:

Ekosisteme basit örnekler tarla, orman, göl ve hatta gölcüklerdir. Örneğin bir gölün zemininde duran çökelti, çeşitli bitki türlerini destekleyen besinler içerir. Bu bitkiler, oksijen ve gıda sağlar ve böylece gölde yaşayan balık ve haşeratin devamlılığı sağlanır. Bitki ve hayvanlar öldüğünde bedenleri çürür ve sürekli dönüşme süreci olan çökeltiye besinler bırakır. Bütün ekosistemler, kendi kendini düzenleyen bir sistem aracılığıyla uyum ve denge durumuna meyillidir (Heywood, 2013, s. 261).

Filmde de Miyazaki, doğanın insan ve diğer türlerin yaşamı için kurduğu mükemmel dengeyi gösterir. Prenses Nauska, Pejaytlı askerlerin saldırısına uğradığında Zehirli Orman'ın zehrinin en yoğun olduğu bölgede bir kum bataklığına düşer ve yer altı onu içine çeker. Prenses yer altında, ağaçların yarattığı mucizeye tanık olur. Doğanın, insanoğlunun zehri karşısında kendini koruma güdüsüyle kurduğu dengeyi hayranlıkla seyreder. Prenses Nauska, mavi renkli ağaçlar ve şelalelerle dolu bir ormanda uyanır. Zehirli Diyar'ın altına düştüğü hâlde havanın temiz olduğunu, maskesiz dolaşabildiğini fark eder. Yer altındaki ormanda, ağaçlar ölüp fosilleşerek kuma dönüşür ve toz yığını olur: "*Zehirli Diyar'ın ağaçları, insanların yarattığı kirliliği temizleyecek şekilde evrimleşmiş. Ağaçlar zehirli maddeleri*

emiıyor ve ölünce temiz kuma dönüşıyor.”

Şekil 6. 1986 yılında Pripyat şehri yakınlarında gerçekleşen Çernobil Faciası görüntüleri (Dogabilim.org, 2024).

Böylece yer altı toprağı temizlenir, içilebilir, kullanılabilir. Doğa; insanların yarattığı felaketler, atom bombaları, nükleer silahlar, radyasyon, kimyasal ilaçlarla zehirlendiğı dünyanın, toprağın, suyun, havanın karşısında kendi çözümünü üretir (Şekil 6). Zehirli Orman, aslında insanoğlunun yaydığı zehri emdiği, temizlediğı için zehirlidir. Yer altı mağaraları bu dengeyi korumak amacıyla oluşmuştur. Zehirli Orman’da yaşayan böcekler de canlılığın devamlılığı için çalışır. Prenses şöyle der: “*Böcekler, ormanı bizden koruyor.*”

YİTİK CENNET: ÜTOPYA

Ekoeleştirir, doğadaki ahenk ve uyumun insanın doğaya hâkim olma arzusuyla bozulduğunu dile getirir. *Rüzgârlı Vadi* filminde de Pejaytlı askerler, böcekleri yem olarak kullanır. Doğanın dengesini bozma hamlesini tekrar tekrar yineler. Tolmikyalıları yenme hırsıyla, yer altında uyuyan devi uyandırır, bununla yetinmeyip böcekleri kasabalarına çeker ve Zehirli Diyar’ın etkisinden kurtulmak için her yeri yakar. Kendi köylerini, kasabalarını yıkar; biyolojik yaşamı öldürür. Pejaytlı askerler, Tolmikyalıları vadide sıkıştırmak amacıyla böcekleri kızdırır ve böceklerin vadiye saldırmalarını sağlamayı planlar. Bir om yavrusunu yakalar, yüksek bir yere asar. Böylece om sürüsü öfkelenir, vadiye doğru ilerler. Prenses Nauska, Pejaytlıları planlarından vazgeçirmek, doğa ile insan arasındaki dengeyi, barışı, uyumu korumak için çabalar: “*O kuyulardaki suyu ne temizliyor biliyor musunuz? Zehirli Diyar’daki ağaçlar, insanların kirlettiğı gölleri, nehirleri temizliyor. Siz buna engel oluyorsunuz.*”

Prenses Nauska, askerlere böceklerin dünyayı insandan koruduğunu anlatır ancak Pejaytlılar, iktidarı ele geçirmek için hayvanları, ekolojik yaşamı hiçe sayar. Tolmikyalıları yenme arzusuyla doğayı sömürür. Miyazaki *Rüzgârlı Vadi*’de hayvanlara, kadınlara, azınlıklara, öteki olana saldırarak iktidarı

elinde tutmak isteyen insanın yarattığı dünyayı gözler önüne serer. Ekoeleştirir; hayvanların birer araç olarak kullanılmasına, kadınların nesneleştirilmesine, toprak üzerinde egemenlik kurulmasına karşı çıkar: “Hayvanlara zulmetmek kendi halinde yaşayan bir başka canlıya yönelik bir şiddet edimidir. Şiddet faili hayvanı öldürdüğünde, kendisi ve ailesindeki herkes yaşam ve de ölümün onun ellerinde olduğunu algılar. Böylece erkek kendini daha güçlü hisseder” (Adams, 2022, s. 32). Marti Kheel de *Öldürme Ruhsatı* adlı kitabında kadınlara ve hayvanlara yönelik şiddetin erkek kimliğini inşa etmenin bir parçası olduğunu, erkek zihniyetinin doğayı ve kadınları kontrol edilebilir gördüğünü dile getirir (Kheel, 2022, s. 43).

Hayvanlara ve doğaya hâkimiyet gücün görünürleştirilmesinin bir yoludur. Doğa karşısında kendisini üstün gören insan, onun üzerinde tahakküm kurmaya çabalar. Kadınlar, hayvanlar, azınlıklar; ötekileştirilir, araçsallaştırılır ve aşağı görülür. Geleneksel kaynaklar, rasyonalite ile doğa arasında karşıtlık olduğunu düşünür: “Aklın dışlanan ve değersizleştirilen karşıtı olarak doğa, akıldışının, inanç ve deliliğin alanı olduğu gibi, duyguları, bedeni, tutkuları, hayvanlığı, ilkel ya da uygarlaşmamış olanı, insandışı dünyayı, maddeyi, fizikselliği ve duyu deneyimini içerir” (Plumwood, 2017, s. 34). Ekolojik çalışmalar ötekileştirmeye ve araçsallaştırmaya karşı çıkar.

Çocukluğundan beri om yavrularını korumaya, onlarla iletişim kurmaya çabalayan Prenses, Pejaytlıların yakaladığı om’u sürüye geri götürür. Om’un öfkesini dindirmeye çalışırken kendisini feda eder. Om’ların ayakları altında kalan Prenses Nauska, yavru om’un onu kurtarmaya çalışmasıyla sürü tarafından gökyüzüne kaldırılır. Bütün om’lar birleşir, sarı bir ışık yayılır, ortalık sapsarı bir tarlaya döner. Mavi elbisesiyle Prenses Nauska, gökyüzünde parlar, çocuk sesleri duyulur. Kasaba halkının yüzyıllardır beklediği, aradığı kurtarıcı; Nauska’dır (Şekil 7). Rüzgârlı Vadi’de yüzyıllardır anlatılan efsane, sonunda gerçeğe dönüşür.

Şekil 7. Prenses Nauska’nın doğa ile kurduğu uyum ve yüzyıllardır anlatılan efsanenin gerçeğe dönüşmesi (Researchgate.net, 2024).

Sonuç olarak ekoeleştirir kuramı; kuş seslerinin susmaması, rüzgârın durmaması için araştırmalar yapar. Doğa ile insan arasındaki uyumu ortaya çıkarmaya çalışır. Miyazaki, Prenses Nauska ile bu dengeyi yaratır. Tüm canlı türlerini tehdit eden yıkımdan insanı ancak bu uyum, ahenk ve denge kurtarabilir. Kör Bilge Obaba, doğanın sesini dile getirir: “Om’un öfkesi, dünyanın öfkesidir aslında!”

SONUÇ

Organizma ile çevre arasındaki ilişkiyi inceleyen ekoloji terimini ilk defa Alman zoolog Ernst Haeckel kullanır. 19. yüzyılda giderek artan sanayileşmeye karşı ortaya çıkan ekoeleştirir, insanın merkezde olduğu geleneksel ideolojilere karşı çıkarak insan ile doğa arasında denge kurmaya çabalar. Bilim,

teknoloji, savaş, devrim ile insanın doğa üzerinde hâkimiyet kurma çabasını ve doğada yarattığı tahribatı eleştirir. Avrupalı, beyaz elit bir grubun kendisi dışındaki her şeyi -kadın, siyahi, doğa, hayvan, azınlık- ötekileştirmesine karşı çıkar ve ötekinin sesini duyurmaya çalışır. Doğa ile insan arasında sürdürülebilir bir bağ kurmaya çabalar. Miyazaki de *Rüzgârlı Vadi* animasyon filminde insan eliyle tahrip edilmiş bir dünyanın resmini çizer. Endüstri Devrimi'nin, savaşların, bilim ve teknolojinin doğada yarattığı erozyonu, yıkımı gözler önüne serer. Doğanın kendini yenilemesine müdahale eden insan, iktidar ve güç arzusuyla yeryüzünü tek bir tohumun yeşermediği bir bataklığa çevirir.

Rüzgârlı Vadi, zehirli bir ormanın kenarında yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Rüzgârlı Vadi'nin Prensesi Nauska, doğa ile insan arasındaki dengeyi korumaya çalışır. Ancak vadinin Tolmikya Krallığı tarafından işgal edilmesiyle hem doğa hem vadi halkı sömürüye açık hâle gelir. Tolmikya Krallığı, iktidar ve fetih arzusuyla hayvanları araçsallaştırır. Ekoeleştirir; kadınların, hayvanların, doğanın, halkların sömürülmesine karşı çıkar. Filmde de Rüzgârlı Vadi'nin Prensesi Nauska, insan ile doğa arasındaki bağı yeniden inşa etmeye çalışır. Zehirli Orman'ın zehrinin canlılığın devamını sağlayan, kendi kendini yenileyen doğanın kurduğu ekolojik bir denge olduğunu vurgular.

Miyazaki *Rüzgârlı Vadi* filminde, ötekinin sesini duyurmaya çalışır; sömürülen doğanın, hayvanın dili, kalbi, gözü olur. Zehirle çevrilmiş, tüketilmiş, yok edilmiş de olsa doğanın kurtulacağına dair inancı içinde taşır. İnsan ile insandışı arasındaki ilişkinin korunabilir ve sürdürülebilir olduğunu vurgular. Merkeze herhangi bir sistemi koymamayı önerir, her türlü sistemin nihayetinde otoriteye dönüşeceğini düşünür. Ekoeleştirir, her şeyi insan üzerinden tanımlamayı problemlili bulur. Miyazaki de filmde, gücü elinde tutan grubun, kendisi dışındaki her şeyi harcanabilir görmesini eleştirir. Bütün türlerin yaşam hakkına sahip olduğunu vurgular, doğal kaynakları nasıl kullandığımızı sorgular. Doğaya zarar vermeden yaşamının yollarını araştırır. Rüzgârın, yağmurun, ağaçların, suyun; doğanın içindeki en küçük parçanın varlığının değerini dile getirir.

Miyazaki, ataerkil sistemin; doğanın, kadının, hayvanların, azınlıkların kurban edilmesi gibi bir pratik üzerine kurulu olmasını eleştirir. Gücü elinde tutan erk tarafından hayvanların objeleştirilerek bir silaha, yeme dönüştürülmesine, kendi varoluşlarından uzaklaştırılmasına karşı çıkar. İnsan ve doğa ilişkisinin fayda üzerine urulu olmasını tenkit eder. Ataerkil dilin; doğayı ilkel, vahşi insanı ise medeni olarak tanımlanmasına karşı çıkar. Merkezdeki insanın kendisine bir öteki yaratmasını, ötekine ihtiyaç duymasını eleştirir. Tolmikya Krallığı, iktidar savaşında ötekini araç olarak kullanır; Rüzgârlı Vadi halkını bastırır, uyuyan devi uyandırır ve ormanı yakmaya çalışır.

Miyazaki *Rüzgârlı Vadi* filminde; insan ve doğa ilişkisinin sınırını, insanın doğada yarattığı tahribatın uçsuz bucaksızlığını, iklim krizi ve çevre felaketlerinin merkezindeki erki sorgular ve insan ile doğa arasındaki bağı gücünü bir efsane ile anlatır. Distopik bir ülkeye ütöpik bir dünya, bir cennet, kurtuluş vadeder. Doğanın mucizelerini, zehrin panzehri, ekosistemin kendi içindeki mükemmel döngüsünü dile döker.

KAYNAKÇA

Adams, C. J. (2013). *Etin Cinsel Politikası:Feminist-Vejetaryen Eleştirel Kuram*. (G. Tezcan, M.E. Boyacıoğlu, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Adams, C. J. (2021). *Ne Adam Ne Hayvan: Feminizm ve Hayvanların Savunulması*. (S. D. Karali, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Adams, C. J. (2022). *Kadına Yönelik Şiddet, Hayvanlara Zulüm*. (G. Göçmen, Çev.) İstanbul: A7 Kitap Yayıncılık.

Alamy.it, (26.06.2024). <https://www.alamy.it/fotos-immagini/humbaba-gilgamesh.html?sortBy=relevant>, adresinden alınmıştır.

Bbc.com, (24.06.2024). <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40871418>, adresinden alınmıştır.

Dogabilim.org, (25.06.2024). <https://dogabilim.org/cernobil-faciasinin-genetik-etkileri>, adresinden alınmıştır.

Donovan, J. (2014). *Feminist Teori: Entelektüel Gelenekler*. (A. Bora, M. Gevrek, F. Sayılan, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

- Ferry, L. (2023). Transhümanist Devrim: Tekno-tıp ve dünyanın überleşmesi hayatlarımızı nasıl altüst edecek?. (K. Kahveci, Çev.) İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2023.
- Garrard, G. (2020). Ekoeleştiri: Ekoloji ve Çevre Üzerine Kültürel Tartışmalar. (E. Genç, Çev.) İstanbul: Kolektif Kitap.
- Ghibli.fandom, (20.06.2024). https://ghibli.fandom.com/wiki/Toxic_Jungle, adresinden alınmıştır.
- Glotfelty, C. (1996). “Literary Studies in an Age of Environmental Crisis”. The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology, (Ed.) C. Glotfelty&H. Fromm. Athens, Georgia: The University of Georgia Press. xv-xxxvii.
- Heywood, A. (2013). Siyasî İdeolojiler: Bir Giriş, (A. K. Bayram, Ö. Tüfekçi vd. Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Kayiprihtim.com, (23.06.2024). <https://kayiprihtim.com/haber/hayao-miyazaki-ruzgarli-vadi-devam-filmi>, adresinden alınmıştır.
- Kheel, M. (2022). Öldürme Ruhsatı: Avcılık Söylemlerinin Ekofeminist Bir Eleştirisi. (G. Göçmen, Çev.) İstanbul: A7 Kitap Yayıncılık.
- Oppermann, S. (2012). “Ekoeleştiri: Çevre ve Edebiyat Çalışmalarının Dünü ve Bugünü”. Ekoeleştiri: Çevre ve Edebiyat. S. Oppermann (Ed.). Ankara: Phoenix Yayınları, 9-57.
- Özdağ, U. (2017). Çevreci Eleştiriye Giriş: Doğa, Kültür, Edebiyat. Ankara: Ürün Yayınları.
- Pitron, G. (2023). Dijital Cehennem: Bir Like’ın Ucuna Yolculuk. (A. Tümertekin, Çev.) İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Plumwood, V. (2017). Feminizm ve Doğaya Hükmetmek. (B. Ertür, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Ramazanoğlu, M. (2001). Dünya Edebiyatından Seçmeler: Gilgames Destanı. (M. Ramazanoğlu, Çev.) Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Researchgate.net, (26.06.2024). https://www.researchgate.net/figure/Figura-6-Nausicaae-armoniza-el-mundo_fig4_371469607, adresinden alınmıştır.
- Said, E. W. (1993). “Yeats ve Sömürgeleşme”, Milliyetçilik, Sömürgecilik ve Yazın, (Ş. Kaya, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınları, 65-92.
- Tsing, A. L. (2023). Dünyanın Sonundaki Mantar: Kapitalizmin Enkazlarında Yaşam İmkânı Üzerine, (E. Gökyaran, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Vincent, A. (2006). Modern Politik İdeolojiler. (A. Tüfekçi, Çev.) İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Wikipedia.org, (27. 06. 2024). https://tr.wikipedia.org/wiki/Gök_Boğası, adresinden alınmıştır.
- Yıldırım Sağlam, B. (2022). Mit Varmış Mit Yokmuş: Yapisöküm ve Metinlerarasılık Bağlamında 1980 Sonrası Kurmaca Metinlerde Gılgamış Miti –tiyatro, anlatı, hikâye, roman-. Ankara: RumeliYa Yayıncılık.

